

VOORWOORD

door Jan Vantoortelboom

Ongeveer vijf jaar geleden las ik *The Old Man and the Sea* van Ernest Hemingway. Daarna niets meer van zijn hand. Het is mijn gewoonte om selectief te lezen en de eerste indruk van de boeken die ik oppak, besnuffel, op een willekeurige bladzijde open sla om een kort stukje te lezen, zorgt ervoor dat ik al vroeg tijdens de lezing beslis of ik nog meer van het oeuvre van de auteur zal lezen. Nooit maakte ik een uitzondering. Totdat *The Old Man and the Sea* in mijn schoot viel, en wel letterlijk: ik zat op een krakkemikkige stoel in een filiaal van de Slegte in Gent en was op zoek naar een boek waarvan ik de titel ondertussen ben vergeten. Er zat spanning op de boekenruggen. Ik wrikte totdat het boek dat ik wilde meegaf. Maar toen viel een ander boek, dat ik niet eens had opgemerkt, in mijn schoot: een dun boekje; een hardkartonnen omslag met een pentekening; een verklarende woordenlijst aan het eind. Niets eraan nodigde uit. Onder de pentekening prijkte de titel. Ik zag dat het van Hemingway was, maar een grote schrijversnaam alleen overtuigde me niet. Het feit dat het boekje in mijn schoot gevallen was wel. Ik las de eerste zin: *'He was an old man who fished alone in a skiff in the Gulf Stream and he had gone eighty-four days now without taking a fish.'* Ik kocht het. Het boek waar ik naar op zoek was liet ik liggen. Die avond las ik *The Old Man and the Sea* in één ruk uit en besloot nooit meer iets van Hemingway te lezen. Het was té indrukwekkend, té meesterlijk. Het risico dat een ander boek van zijn hand die overdonderende leeservaring zou bezoedelen wilde ik niet nemen.

Totdat mij onlangs werd gevraagd het voorwoord te schrijven voor de heruitgave van *A Farewell to Arms* (*Afscheid van de wa-*

penen). Dat boek verscheen drieëntwintig jaar eerder dan *The Old Man and the Sea*. Ik heb getwijfeld, want in die drieëntwintig jaar moet de schrijver zijn gegroeid, moet de strakke choreografie van zijn zinnen waarin geen ruimte is voor meer woorden en waartussen de bijna vloeibare samenhang van een ontluisterende eenvoud is ongetwijfeld geperfectioneerd zijn. Die perfectie van *The Old Man and the Sea* deed me onvermijdelijk besluiten dat *A Farewell to Arms* minder goed zou bevallen. Ik overwon mijn twijfel met de praktische gedachte dat een voorwoord het minste was wat ik als hommage kon brengen aan een schrijver die zo'n grote indruk heeft nagelaten.

Omdat Hemingway als ambulancechauffeur het oorlogsgeweld van dichtbij heeft meegemaakt, en zelfs ernstig gewond is geraakt, verwachtte ik een oorlogsboek in de trant van *Le feu* van Henri Barbusse of *Im Westen nichts Neues* van Erich Maria Remarque. Boeken waarin de lezer het vreselijke geweld van de oorlog zonder inhouden wordt voorgespiegeld. Maar niets bleek minder waar. In *A Farewell to Arms* blijft, afgezien van een paar passages, het oorlogsgeweld op de achtergrond, en is het decor van een aangrijpende liefde tussen Frederic Henry, een Amerikaan in dienst van het Italiaanse leger, en Catherine Barkley, een Engelse verpleegster. In de vijf delen waarin het verhaal is opgeknipt evolueert hun liefde van een luchthartige illusie en inhoudsloze uitwisseling van liefdesverklaringen en het gevoel bij de lezer dat er van beide kanten een spelletje wordt gespeeld, naar een diepe, op het einde bijna bedreigende verbondenheid ('*Verdorie, zei ik [Frederic Henry], 'ik houd nu al genoeg van je. Wat wil je eigenlijk? Me kapotmaken?' 'Ja. Ik wil je kapotmaken.' 'Goed, zei ik, 'dat wil ik ook.'*)

In een verbluffend intieme passage beschrijft Hemingway de liefde tussen Frederic Henry en Catherine op zo'n indringende wijze dat de angst voor het verlies ervan onder de huid van de lezer kruipt en daar tot het einde toe blijft steken. In deze passage reiken Eros en Thanatos elkaar de hand. Tevens is het een voorbode van het dramatische slot dat naar verluidt zevenenveertig keren zou zijn herschreven:

We konden ons alleen voelen als we samen waren, alleen tegenover de anderen. [...] Ik weet dat de nacht niet hetzelfde is als de dag: dat alle dingen anders zijn, dat de dingen van de nacht overdag niet uitgelegd kunnen worden omdat ze dan niet bestaan, en de uren van de nacht kunnen vreselijk zijn voor eenzame mensen als hun eenzaamheid eenmaal begonnen is. Maar met Catherine was er 's nachts bijna geen verschil behalve dat die uren zelfs nog beter waren. Als mensen de wereld zo dapper tegemoet treden moet de wereld hen doden om hen te breken, dus natuurlijk worden ze gedood. De wereld breekt iedereen en naderhand zijn velen sterk op de gebroken plaatsen. Maar degenen die niet willen breken worden gedood. Het zijn de heel goeden en de heel beminnelijken en de heel moedigen, zonder uitzondering.

Toen Hemingway in Parijs woonde ontwikkelde hij zijn 'theory of omission', ook de 'ijsbergtheorie' genoemd. De kern ervan is dat wat bekend is voor de auteur maar niet in zinnen wordt gegoten even belangrijk, zo niet belangrijker is dan wat er daadwerkelijk op het papier verschijnt. De weggelaten informatie maakt het verhaal krachtiger en laat de lezer meer voelen dan wat hij begrijpt. Zijn taal is zelden emotioneel, maar controleert de emotie. Deze manier van schrijven is uniek en puurt zijn macht uit een stilistische spaarzaamheid die volgens literatuurcritici het gevolg is van zijn journalistieke opleiding. Hemingway houdt er niet van zijn kortverhalen en romans op te smukken met al te veel bijwoorden en bijvoeglijke naamwoorden. Bovendien levert zijn levensloop duidelijk het bewijs dat hij een man is van actie en inhoud. Dat feit straalt af op zijn taal: de nadruk ligt op het gebruik van werkwoorden en zelfstandige naamwoorden die vaak ook nog eens worden herhaald. Bovendien gebruikt hij overmatig voegwoorden, zodanig dat de zin op papier lang is, maar de opeenvolgende impressies uitermate kort. Het samenspel van deze stilistische procedés resulteert in een koele, registrerende tekst die toch authentiek en zintuiglijk, dus menselijk, aanvoelt:

In de nazomer van dat jaar woonden wij in een huis in een dorp dat over de rivier en de vlakte uitzag op de bergen. In de rivierbedding lagen kiezelstenen en keien, droog en wit in de zon, en het water stroomde er helderblauw en snel tussendoor. Troepen trokken het huis voorbij en de weg af, en het stof dat zij opjoegen dwarrelde neer op de boombladeren. Ook de stammen van de bomen waren stoffig en de bladeren vielen dat jaar al vroeg; wij zagen de troepen langs de weg marcheren en het stof opwaaien en de bladeren, voortgestuwd door de wind, van de bomen vallen, en de soldaten oprukken, en nadien lag de weg weer leeg en wit voor ons met alleen nog wat bladeren. (begin *Afscheid van de wapenen*)

Hemingways doel was altijd 'zuinigheid'. Maar juist door die gecontroleerde zuinigheid creëert hij rijkdom in de gedachten en verbeelding van de lezer. Dat was in zijn tijd erg vernieuwend.

Het blijft voor een schrijver een halsbrekende paradox: om de kracht van de emotie in de tekst te doen leven moeten die emoties die nota bene de bestaansreden van de tekst vormen erin worden geminimaliseerd of zelfs weggelaten. Alleen dan is literaire taal op zijn sterkst en de impact op de gevoelswereld van de lezer het meest doeltreffend. Dit bereikte Hemingway door zijn zinnen uit te benen tot korte, samengebalde impressies, zoals de beschrijving van zijn dode vriend Aymo:

Aymo lag in de modder half tegen de dijk aan. Hij leek heel klein en zijn armen lagen langs zijn lichaam, zijn benen met de puttees en zijn modderige schoenen tegen elkaar, zijn muts over zijn gezicht. Hij zag er heel dood uit.

Deze manier van schrijven laat de pijn en het verdriet van het hoofdpersonage voelen: hij kijkt neer op zijn vriend in de modder die er héél klein en héél dood uitziet. De herhaling van het

woord 'heel' verhoogt de registrerende kwaliteit van de zin, maar tegelijkertijd weet de lezer dat juist dat woord en de herhaling ervan er ook voor zorgt dat de lezer beseft dat de emotie erg diep gaat, alsof hij heel lang naar het dode lichaam in de modder heeft gestaard.

Dat geldt ook voor de passage waarin hij voor het eerst zijn pasgeboren zoon ziet en de dokter gadeslaat die er leven probeert in te krijgen: *'Hij hield iets in zijn beide handen dat eruitzag als een pas gevild konijn en stak er haastig de gang mee over en ging een andere deur binnen.'* Die eerste impressie van zijn zoon getuigt van weinig medeleven. Maar het zijn vooral de verwijzingen later in de tekst die de lezer doen beseffen dat de gedachten van het hoofdpersonage de wrede gebeurtenissen nooit naar een uithoek hebben verdrongen en het verpletterende schuldgevoel altijd aan de oppervlakte zat:

Hij had nooit geleefd. Behalve in Catherine. Daar had ik hem vaak genoeg voelen trappen. Maar de laatste week niet meer. Misschien was zijn adem al die tijd al afgesneden. Het arme kind. Ik wenste verdomme dat ik zo gewurgd zou zijn. Nee niet waar. Toch zou al dit doodgaan dan niet nodig zijn geweest. Nu zou Catherine doodgaan. Dat gebeurde nu eenmaal. Je ging dood. Je wist niet waar het om ging. Je kreeg nooit de tijd om het te leren. Ze gooiden je erin en leerden je de regels en de eerste de beste keer dat ze je op iets betrapten maakten ze je dood. Of ze maakten je zomaar dood zoals Aymo.

Nadat zijn vriend Aymo is doodgeschoten volgen nog drie verwijzingen naar de moord: p.220: *'ze hadden Aymo doodgeschoten'*; p.222: *'Als Aymo niet was doodgeschoten zou het er nooit naar hebben uitgezien dat er gevaar dreigde.'* En dan de laatste, hierboven genoemd, ongeveer 100 pagina's verder (p.326): *'Of ze maakten je zomaar dood zoals Aymo.'* Het zijn dergelijke herhalingen die ervoor zorgen dat de lezer voelt dat het hoofdpersonage het leed altijd met zich meedraagt.

Afgezien van de (levens)stijl van Hemingway, die vele epigonen heeft opgeleverd en van wie de meesten heden ten dage ondergestoofd zijn, is er nog een ander element van zijn werk dat nog steeds navolging vindt: de Hemingway Held. In essentie is die held een personage dat niet bezwijkt onder de ellende des levens, maar de miserie zonder klagen en zo gracieus mogelijk verdraagt. Moed in het aangezicht van tegenspoed. Het is een archetype in de Amerikaanse literatuur (denk aan Hawkeye in *The Last of the Mohicans*, Ishmael in *Moby-Dick* of Huckleberry Finn in *The Adventures of Huckleberry Finn*) dat Hemingway onderkende en verder uitwerkte. Maar Hemingway behoorde tot de 'Lost Generation'. Die generatie die na Wereldoorlog I alle idealen had verloren. Zijn held is niet alleen op zichzelf aangewezen, dient niet alleen te overleven in levensbedreigende omstandigheden, hij moet ook nog eens, na alle rampspoed te hebben overleefd, op zoek gaan naar de zinvolheid van zijn bestaan.

Hemingway was een intuïtief schrijver. Een schrijver die in een paar rake zinnen een onderstroom aan gevoelens buiten zijn oevers kon doen treden. Hij mag dan bekendstaan als een harde drinker, een avonturier en een vrouwenverslinder, het moge duidelijk zijn dat hij, zoals zoveel kunstenaars, te gevoelig was voor de wereld zoals hij die beleefde.

Na *Afscheid van de wapenen* te hebben beëindigd besef ik dat mijn beslissing om al die tijd niets meer van Hemingway te lezen niet de juiste was. De uitzonderlijke leeservaring die ik ervoer tijdens de lezing van *The Old man and the Sea* is niet aangestast. Sterker nog: ik heb haar opnieuw mogen ervaren.

Afscheid van de wapenen

In de nazomer van dat jaar woonden wij in een huis in een dorp dat over de rivier en de vlakte uitzag op de bergen. In de rivierbedding lagen kiezelstenen en keien, droog en wit in de zon, en het water stroomde er helderblauw en snel tussendoor. Troepen trokken het huis voorbij en de weg af, en het stof dat zij opjoegen dwarrelde neer op de boombladeren. Ook de stammen van de bomen waren stoffig en de bladeren vielen dat jaar al vroeg; wij zagen de troepen langs de weg marcheren en het stof opwaaien en de bladeren, voortgestuwd door de wind, van de bomen vallen, en de soldaten oprukken, en nadien lag de weg weer leeg en wit voor ons met alleen nog wat bladeren.

In de vlakte groeiden talrijke gewassen; er waren veel boomgaarden en aan de overkant van de vlakte rezen de bergen bruin en kaal omhoog. Er werd gevochten in de bergen en 's nachts konden we het artillerievuur zien. In het donker leek het op zomers weerlicht, maar de nachten waren koel en er zat geen storm in de lucht.

Soms hoorden wij in het duister de troepen onder het raam door marcheren en kanonnen voorbijtrekken, voortgesleept door tractoren. 's Nachts was er druk verkeer; er waren dan veel muilezels op de weg met kistjes munitie aan weerskanten van hun pakzadels, grijze vrachtauto's die mannen vervoerden, en andere vrachtauto's waarvan de lading met zeildoek bedekt was, en die zich in het verkeer langzamer voortbewogen. Ook overdag kwamen er grote kanonnen voorbij, door tractoren voortgesleept; hun lange lopen waren gecamoufleerd door groene takken en de tractoren waren bedekt met groene bladeren en wingerd. In noordelijke richting konden we dwars over een vallei heen een kastanjewoud zien, en daarachter nog een gebergte aan deze zijde van de rivier. Ook in dit gebergte werd gevochten, maar zonder succes, en in de herfst, wanneer de regentijd aanbrak, vielen alle bladeren van de kastanjabomen en dan waren de

takken kaal en de stammen zwart van de regen. De wijngaarden waren ook schraal en hadden nauwelijks blad, en heel het landschap droeg in zijn natte en bruine doodsheid de tekenen van de herfst. Er hingen nevels boven de rivier en wolken boven het gebergte; de vrachtauto's deden het slijk op de weg rondspatten en de troepen waren bemodderd en nat in hun capes; ook hun geweren waren nat en de twee leren patroontassen voor aan de koppelriem, grijsleren tassen, zwaar van de vele houders van de smalle, zesenhalf millimeter lange patronen, staken als bulten onder de capes vooruit, zodat de mannen die langs de weg voorbijkwamen erbij liepen alsof ze zes maanden zwanger waren.

Er waren kleine grijze auto's die heel snel voorbijreden; gewoonlijk zat er een officier aan het stuur, terwijl de chauffeur en andere officieren op de achterbank zaten. Zij spatten zelfs nog meer slijk rond dan de vrachtwagens, en wanneer een van de officieren achterin tussen twee generaals zat en heel klein was, zo klein dat je zijn gezicht niet kon zien, maar alleen het puntje van zijn muts en zijn smalle rug, en als de auto extra hard reed, was het waarschijnlijk de koning. Hij woonde in Udine en trok er bijna iedere dag zo op uit om te kijken hoe de zaken ervoor stonden, en de zaken stonden er heel slecht voor.

Met het aanbreken van de winter kwam de periode van voortdurende regen en met de regen kwam de cholera. Maar die werd bedwongen en ten slotte stierven er in het leger maar zeventiend man aan.

Het jaar daarop werden er veel overwinningen behaald. Het gebergte aan de overkant van het dal en het heuvelland met het kastanjewoud werd veroverd, en ook werden er aan de overkant van de vlakke overwinningen behaald op het zuidelijker gelegen plateau; wij staken in augustus de rivier over en woonden in een huis in Gorizia, met een fontein en veel dikke schaduwrijke bomen in een ommuurde tuin en een blauweregen, die de zijkant van het huis purper kleurde. Nu werd er gevochten in de bergen vlak bij ons op nog geen mijl afstand. De stad was erg prettig en ons huis was erg mooi. De rivier stroomde achter ons en de verovering van de stad had weinig moeite gekost, maar de bergen die daarna kwamen konden niet veroverd worden, en ik was erg blij dat de Oostenrijkers eens, als de oorlog ooit zou eindigen, terug schenen te willen komen naar de stad, omdat zij haar niet bombardeerden om haar te verwoesten, maar alleen nu en dan op militaire doelen mikten. Het leven voor de mensen daar ging door en er waren ziekenhuizen en cafés en artillerie in de zijstraten en twee bordelen, een voor gewone soldaten en een voor officieren, en, tegen het einde van de zomer, de koele nachten, het vechten in de bergen achter de stad, het ijzer van de spoorbrug dat nog sporen van granaatvuur droeg, de verbrijzelde tunnel bij de rivier waar gevochten was, de bomen rondom het plein en de lange laan met bomen die uitkwam op het plein; dit alles tezamen met het feit dat er meisjes waren in de stad, en dat de koning voorbijkwam in zijn auto, terwijl wij nu soms zijn gezicht konden zien en zijn kleine lichaam met de lange hals en zijn grijze sik; dit alles en het plotseling geconfronteerd worden met het inwendige van huizen die bij een bombardement een muur verloren hadden, met kalk en puin in de tuinen en soms op straat, en de berichten dat alles goed ging op de Carso deden deze herfst sterk verschillen van de vorige, die wij op het platteland hadden doorgebracht. De oorlog was ook veranderd.